

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การทำพ็อนอีสานน่าจะเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ของท้องถิ่นที่มีพื้นเพมาจาก 2 ทาง คือการทำพ็อนในพิธีกรรม เช่น พ็อนในลำผีฟ้า และการพ็อนในพิธีเซิ้งบั้งไฟ การพ็อนในลำผีฟ้า เป็นการพ็อนเพื่ออัญเชิญผีฟ้ามาเข้าทรงผู้พ็อน การพ็อนจึงมีลักษณะเหมือนอาการคนที่ครึ่งหลับครึ่งตื่น ส่วนการพ็อนในเซิ้งบั้งไฟ เป็นการพ็อนเพื่อขอฝนจากผีแถนแต่มุ่งเน้นสนุกสนานรื่นเริง ทำพ็อนในลำผีฟ้าสังเกตได้ว่า เป็นการพ็อนแบบตึกตำบรวรพ์ของชุมชนโบราณที่ใช้พ็อนเป็นเครื่องมือสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนการพ็อนในชบวนแห่บั้งไฟเป็นการจัดรูปชบวนที่มีแบบแผน มีการกำหนดท่าทางการตั้งชบวนและแปรแถวเพื่อให้เกิดความงาม และความตระการตาอันน่าจะเป็นวิวัฒนาการจากการลำผีฟ้า นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการพ็อนอยู่ทั่วไปในการแสดงหมอลำ และเมื่อพิจารณาจากวิวัฒนาการของหมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำหมู่ หมอลำเพลินและหมอลำประยุกต์ตามลำดับก็จะพบว่าการพ็อนในหมอลำเหล่านั้น มีการเพิ่มขึ้นในจำนวนท่าที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน และมีความหลากหลายของการออกลวดลายเฉพาะตัวของผู้พ็อนเป็นลำดับ ในระยะหลังๆ นี้การพ็อนในการแสดงหมอลำได้รับอิทธิพลจากการเต้นของทางเครื่องวงดนตรีลูกทุ่งอย่างเห็นได้ชัดเช่น การเต้นเป็นหมู่ประกอบการลำของดารานักร้อง

การทำพ็อนของอีสานนอกจากจะเป็นหน้าที่ของประชาชนทั่วไปในการอนุรักษ์ และสืบทอดแล้ว ยังพบว่าสถาบันการศึกษาทางนาฏศิลป์ ซึ่งวิทยาลัยนาฏศิลป์ และสถาบันราชภัฏในอีสานก็มีบทบาทสำคัญในการนำเอาการทำพ็อนอีสานของชาวบ้าน มาปรับปรุงให้สวยงามเหมาะสำหรับการแสดงบนเวที การปรับปรุงนี้กระทำโดย อาจารย์ ซึ่งส่วนใหญ่มีพื้นความรู้ทางด้านนาฏศิลป์ไทยจากภาคกลาง จึงทำให้การทำพ็อนอีสานซึ่งประดิษฐ์โดยสถาบันเหล่านี้มีอิทธิพลของท่าทางและการแปรชบวนของนาฏศิลป์จากภาคกลางอยู่ด้วย การแสดงของสถาบันเหล่านี้อาจแบ่งได้เป็นสองแนวคือ แนวปรับปรุงจากชุดดั้งเดิมของชาวบ้าน และชุดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ชุดที่ปรับปรุงจากของเดิม เช่น ดั่งหวาย สีทันดอน กีบแก้ว ส่วนชุดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ได้แก่ ดั่งครก ดั่งสาก เซิ้งกุ่ม ระบายจัมปาศรี สถาบันเหล่านี้ยังคงประดิษฐ์พ็อนอีสานชุดต่าง ๆ ในโอกาสต่อไป ซึ่งจะทำให้พ็อนอีสานพัฒนาต่อไปไม่หยุดยั้ง

ในการศึกษาทำพ็อนอีสาน ผู้วิจัยเลือกศึกษาทำพ็อนของหมอลำที่มีชื่อเสียง ทำพ็อนในการเซิ้งบั้งไฟ ทำพ็อนในการแสดงหมอลำประยุกต์ ทำพ็อนในการแสดงของสถาบันการศึกษาทั้งสองแห่งในภาคอีสาน

จากการศึกษาท่าฟ้อนของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน พบว่า

1. ท่าฟ้อนเกี่ยวมีจำนวน 4 ท่า และท่าฟ้อนแม่ท่าอีสานมีจำนวน 48 ท่า
2. ท่าฟ้อนทั้ง 2 ลักษณะนี้เมื่อพิจารณาจากชื่อท่า ลักษณะท่า และความหมายของท่า สามารถจัดแบ่งกลุ่มเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้
  - 2.1 ท่าฟ้อนเกี่ยว มีจำนวน 4 ท่า
  - 2.2 ท่าเลียนแบบสัตว์ปีก มีจำนวน 8 ท่า
  - 2.3 ท่าเลียนแบบสัตว์บก มีจำนวน 6 ท่า
  - 2.4 ท่าเลียนแบบสัตว์น้ำหรือสัตว์เลื้อยคลาน มีจำนวน 2 ท่า
  - 2.5 ท่าเลียนแบบธรรมชาติ มีจำนวน 1 ท่า
  - 2.6 ท่าเลียนแบบกิริยาท่าทางมนุษย์ มีจำนวน 13 ท่า
  - 2.7 ท่าเลียนแบบการประกอบอาชีพ มีจำนวน 7 ท่า
  - 2.8 ท่าเลียนแบบตัวละครในวรรณคดี มีจำนวน 5 ท่า
  - 2.9 ท่าเลียนแบบมวยไทยมีจำนวน 2 ท่า
  - 2.10 ท่าเบ็ดเตล็ด มีจำนวน 4 ท่า
3. มีปริมาณการใช้ท่าฟ้อนในการแสดงแต่ละครั้งนั้นไม่แน่นอน
4. ลักษณะเด่นของท่าฟ้อน ได้แก่
  - 4.1 ลักษณะมือ
    - 4.1.1 การจับนิ้ว นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดติดกันแบบนาฏศิลป์
    - 4.1.2 การพรมนิ้ว หรือการกระดิกนิ้ว นิยมกระดิกนิ้วไปมาตลอดเป็นส่วนใหญ่ในขณะฟ้อน
    - 4.1.3 การยกมือ ไม่จำกัดตายตัวว่าจะยกมือในระดับไหนแน่นอน ถึงแม้จะเป็นท่าเดียวกัน เช่น ท่าฟ้อนจกของฝ่ายชายและท่าป้องกันของฝ่ายหญิง
    - 4.1.4 การม้วนมือ มีการม้วนมือทั้ง 2 ในลักษณะหมุนมือม้วนพันกัน เช่น ท่าหยิกไหล่ลายมวย
    - 4.1.5 การกำมือ มีการกำมือแบบหลวมๆ เช่น ท่าเลี้ยงผีให้ ท่าข้างซุงวง ท่าหยิกไหล่ลายมวย
    - 4.1.6 การปิดป้อง มีการใช้มือในลักษณะปิดป้องอวัยวะเพศทั้งส่วนบนและส่วนล่าง ในท่าฟ้อนเกี่ยว

4.2 ลักษณะเท้า

4.2.1 การเขย่งเท้า มีเขย่งเท้าโดยใช้ปลายเท้าข้างใดข้างหนึ่งและพื้นแล้วก้าวเดินในลักษณะเขย่ง เช่น ท่าซาเหย่ง หรือ ขยับขาเขย่งไปข้างหน้า เช่น ท่าโกนา

4.2.2 การก้าวไขว้ นิยมก้าวเท้าข้างใดข้างหนึ่งวางไขว้ข้างหน้า และเปิดส้นเท้าหลัง

4.3 ลักษณะลำตัว

4.3.1 การย่อหน้า มีการขย่มตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะทั้งในลักษณะยืนอยู่กับที่และก้าวเท้าเดินในขณะที่ยืน

4.3.2 การเอนตัว ไม่นิยมยืดลำตัวตั้งตรงเต็มที่ แต่มีการเอนตัวไปด้านหลังหรือโน้มตัวไปด้านหน้า

4.4 การเคลื่อนไหว

4.4.1 ส่วนใหญ่มีการเคลื่อนไหวท่าทางตลอดเวลาในขณะที่พ็อน

4.4.2 มีการเคลื่อนไหวเท้าโดยก้าวเท้าไปทั้งด้านหน้า ด้านข้าง ด้านหลัง สลับกันไป หรืออาจจะทำท่าพ็อนอยู่กับที่ในบางครั้ง ทั้งนี้ไม่จำกัดตายตัว แล้วแต่หมอลำจะเคลื่อนไหวตามอารมณ์ และความรู้สึกในการพ็อนของตนเป็นไปตามธรรมชาติ

4.4.3 ท่าพ็อนจะมีการถอยหนี หลบหลีกและบดบังให้พ้นจากการฉวยโอกาส ลวนลามของฝ่ายชาย

4.4.4 ใช้การย่อหน้าในข้อ 4.3.1 เป็นการกระทบจังหวะสม่ำเสมอ

จากการศึกษาลักษณะท่าพ็อนของหมอลำทองมาก จันทะลือ

1. มีท่าพ็อนในการแสดง 2 ลักษณะ คือ

1.1 ท่าพ็อนเกี้ยว จำนวน 6 ท่า

1.2 ท่าพ็อนอิสระ จำนวน 12 ท่า

2. ในจำนวนท่าพ็อนทั้ง 2 ลักษณะนี้ เมื่อพิจารณาจากชื่อท่า ลักษณะท่า และความหมายของท่า สามารถจัดแบ่งกลุ่มเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

2.1 ท่าพ็อนเกี้ยวพาราสิ จำนวน 6 ท่า

2.2 ท่าเลียนแบบสัตว์ปีก มี จำนวน 2 ท่า

2.3 ท่าเลียนแบบสัตว์บก มีจำนวน 1 ท่า

2.4 ท่าเลียนแบบสัตว์น้ำ มีจำนวน 2 ท่า

2.5 ท่าเลียนแบบการประกอบอาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันจำนวน 7 ท่า

3. มีปริมาณการใช้ท่าพ้อนในการแสดงแต่ละครั้ง ไม่นานจน

4. ลักษณะเด่นของท่าพ้อน คือ

4.1 ลักษณะมือ

- 4.1.1 การจับนิ้ว นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดติดกัน
- 4.1.2 การยกมือ ไม่กำหนดแน่นอนว่ายกมืออยู่ในระดับใด
- 4.1.3 การพรมนิ้ว หรือการกระดิกนิ้ว นิยมกระดิกนิ้วไปมาในขณะที่พ้อน
- 4.1.4 การม้วนมือ มีการม้วนมือทั้ง 2 ในลักษณะหมุนมือม้วนพันกัน เช่น ท่าเหลื่อมลงกอไผ่
- 4.1.5 การจก มีการยื่นมือไปข้างหน้าหรือด้านหลัง เพื่อฉวยโอกาสจับต้องของสงวนฝ่ายหนึ่ง
- 4.1.6 การโอบมือ มีการใช้มือโอบในลักษณะยกมือกว้าง เพื่อชวนลามฝ่ายหนึ่ง

4.2 ลักษณะเท้า

- 4.2.1 การวางเท้า มีทั้งการวางเท้าข้างหนึ่งในลักษณะเต็มเท้า ส่วนอีกข้างหนึ่งเขย่งเท้าโดยใช้จุมูกเท้าแตะพื้น และมีการวางเท้าในลักษณะยื่นเต็มเท้าทั้ง 2
- 4.2.2 การก้าวเท้า เป็นการย่อเท้าเดินก้าวไปทั้งด้านหน้าและด้านข้าง ในลักษณะกางขาออกเล็กน้อยเพื่อเดินเข้าหาฝ่ายหนึ่ง ในลักษณะเกี่ยวพาราสี

4.3 ลักษณะลำตัว

- 4.3.1 การย่อ มีลักษณะการย่อตัวโดยขย่มลำตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะ
- 4.3.2 การเอนตัว ไม่นิยมยัดลำตัวตั้งตรงเต็มที่ในขณะที่พ้อน ส่วนใหญ่จะมีการเอนตัวไปด้านหลังหรือนำตัวไปด้านหน้า

4.4 การเคลื่อนไหว

- 4.4.1 มีการเคลื่อนไหวท่าทางตลอดเวลา ไม่นิยมท่าทำค้างหรือทำนิ่ง
- 4.4.2 ในท่าพ้อนเกี่ยว จะเคลื่อนไหวท่าด้วยความรวดเร็วและคล่องแคล่ว ว่องไว โดยก้าวเท้าเข้าหาฝ่ายหนึ่ง
- 4.4.3 ใช้การย่อในข้อ 4.3.1 เป็นการกระทบจังหวะลม้าเสมอ

จากการศึกษาลักษณะท่าฟ้อนของหมอลำบุญเลิศ พรหมชาติ พบว่า

1. มีท่าฟ้อนในการแสดง 2 ลักษณะ คือ
  - 1.1 ท่าฟ้อนชุดหาปลาจำนวน 14 ท่า
  - 1.2 ท่าฟ้อนอิสระจำนวน 7 ท่า
2. ท่าฟ้อนทั้ง 2 ลักษณะนี้ สามารถจัดแบ่งกลุ่มเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้
  - 2.1 ท่าฟ้อนชุดหาปลา เป็นท่าเลียนแบบการประกอบอาชีพของชาวอีสาน มีจำนวน 14 ท่า
  - 2.2 ท่าเลียนแบบตัวละครในวรรณคดี มีจำนวน 4 ท่า
  - 2.3 ท่าเลียนแบบกิริยาของมนุษย์ มีจำนวน 1 ท่า
  - 2.4 ท่าเลียนแบบสัตว์น้ำ มีจำนวน 1 ท่า
  - 2.5 ท่าเลียนแบบสัตว์ปีก มีจำนวน 1 ท่า
3. ปริมาณการใช้ท่าฟ้อนในการแสดงแต่ละครั้งมีจำนวนไม่แน่นอน
4. ลักษณะท่าฟ้อนจะมีลักษณะเป็นท่าทางพื้นฐาน อย่างแท้จริง โดยมีได้ประดิษฐ์ให้ประณีตละเอียดอ่อน หรือวิจิตรพิศดารแต่อย่างใด แต่มีลักษณะเด่นที่พอสั่งเกตได้ดังนี้ คือ
  - 4.1 ลักษณะมือ
    - 4.1.1 การจับนิ้ว นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดกัน
    - 4.1.2 การยกมือ มีการยกมือขึ้น ไม่กำหนดแน่นอนว่าอยู่ระดับใด
    - 4.1.3 การพนมนิ้ว หรือการการกระดิกนิ้ว มีการกระดิกนิ้วไปมาในขณะที่ฟ้อน
  - 4.2 ลักษณะเท้า
    - 4.2.1 การวางเท้า มีทั้งวางเต็มเท้า 2 ข้างในลักษณะยืน และวางเต็มเท้าข้างหนึ่งส่วนอีกข้างหนึ่งเขย่งสั้นเท้าเล็กน้อย
    - 4.2.2 การก้าวเท้า มีการก้าวเท้าเดินไปด้านหน้า ด้านข้าง ด้านหลัง หรือก้าวเฉียงไปมา
  - 4.3 ลักษณะลำตัว
    - 4.3.1 การย້อน มีการขย่มตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะทั้งในลักษณะยืนอยู่กับที่และก้าวเท้าเดิน ในขณะที่ฟ้อน
    - 4.3.2 การเอนตัว มีการเอนตัวไปด้านหลังหรือโน้มตัวไปด้านหน้า
  - 4.4 การเคลื่อนไหว
    - 4.4.1 มีการเคลื่อนไหวท่าทางอยู่ตลอดเวลาในขณะที่ฟ้อน
    - 4.4.2 ใช้การย້อนในข้อ 3.3.1 เป็นการกระทบจังหวะสม่ำเสมอ

จะเห็นได้ว่าท่าฟ้อนของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน และทองมาก จันทะลือซึ่ง เป็น ศิลปินแห่งชาติทั้ง 2 ท่าน มีความคล้ายคลึงกันบางท่าเกือบเหมือนกัน แต่เรียกชื่อต่างกัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 11 หมวดคือ ท่าฟ้อนเกี้ยว ท่าเลียนแบบสัตว์ปีก ท่าเลียนแบบสัตว์น้ำ เลียนแบบสัตว์บก เลียนแบบสัตว์เลื้อยคลาน เลียนแบบกิริยาของมนุษย์ เลียนแบบธรรมชาติ เลียนแบบการประกอบอาชีพ เลียนแบบตัวละครในวรรณคดี เลียนแบบมวยไทย และท่าเบ็ดเตล็ด ทั้งนี้ หมอลำทั้งสอง จะมีจำนวนท่าในแต่ละหมวดแตกต่างกัน

ในการพิจารณาถึงเอกลักษณ์ของการฟ้อน ที่หมอลำทั้ง 2 แสดงเป็นประจำนั้น พบว่า มีลักษณะเด่น ใกล้เคียงกันคือ

ลักษณะมือที่จับ ไม่จรตนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้ นิยมพรมนิ้วหรือกระดิกนิ้วตลอดเวลา มีการ ม้วนมือเข้าออกอยู่ตลอดเวลา

ลักษณะเท้า จะมีการย่อเท้า ก้าวเท้า ส่วนหญิงมีการเขย่งเท้า ไขว้เท้า

ลักษณะลำตัว มีการย่อตัว คือการขม้มตัวและเข้าให้เข้าจังหวะ และเอนลำตัว

การเคลื่อนไหว ส่วนใหญ่ผู้ฟ้อนจะเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ไม่นิยมท่าท่าค้าง มีการ ก้าวเท้าไปมาในทิศทางต่างๆ และการย่อเท้าอยู่ตลอดเวลาและกระทบจังหวะกันอย่างสม่ำเสมอ ด้วยการย่อตัว หมอลำจะออกกวดลลายเฉพาะตัวด้วยท่าฟ้อนที่วิจิตรพิศดาร เมื่อโอกาสอำนวย แต่ ก็ยังแสดงออกถึงการฟ้อนอีสานอย่างชัดเจน

ส่วนท่าฟ้อนของหมอลำบุญเลิศ พรหมชาตินั้น นิยมแสดงเป็นชุดและมีท่าเบ็ดเตล็ด ซึ่ง ใกล้เคียงกับท่าฟ้อนของหมอลำทั้ง 2 ท่านที่ได้กล่าวมาแล้ว ทั้งที่เป็นลักษณะมือ เท้า ลำตัว และ การเคลื่อนไหวมีความใกล้เคียงกันทั้งสิ้น

ในการศึกษาการฟ้อนในพิธีเซิ้งบั้งไฟที่ปรากฏอยู่ในทั้ง 4 ช่วงของพิธีพบว่ามีการฟ้อน ดังนี้ ช่วงที่ 1 ชั้นเตรียมงานเป็นช่วงที่ชาวบ้าน ชาย-หญิง ออกเรียไรเงินเพื่อทำบั้งไฟ และ ซื้อเหล้าดื่มเพื่อความสนุกสนาน โดยมีดนตรีคือ แคน พิณ กลอง ฉาบ ตามไปในขบวนด้วย และ เมื่อมีการดื่มสุราและมีเสียงดนตรี ก็ย่อมมีการฟ้อนเพื่อความสนุกสนานตามมา ท่าฟ้อนนั้น ชาวบ้านจะออกท่าทางคล้ายๆ กันเพราะเติบโตมาในวัฒนธรรมเดียวกันแต่ไม่ได้มีความพร้อมเพรียง กันเป็นการฟ้อนตามใจชอบ ช่วงที่ 2 เรียกว่าวันรวมซึ่ง เป็นวันประกวดขบวนฟ้อน หรือความงาม ของบั้งไฟในช่วงนี้จะมีการกะเกณฑ์ผู้คนที่ เป็นนักเรียน ทั้งหญิงและชาย หรือชาวบ้านทั่วไป มาฟ้อนอย่างเป็นระบบระเบียบ มีการจัดแถวและเดินแถว ท่าที่ใช้ก็เป็นการนำเอาท่าฟ้อนของ อีสานมาเรียงร้อยเป็นชุด มีการเรียงลำดับท่าเหล่านั้นใหม่ ได้มีการลดทาลงหรือเพิ่มท่าขึ้นและ มีการประดิษฐ์ใหม่ จากการสำรวจพบว่าในพิธีเซิ้งบั้งไฟมีท่าฟ้อนประมาณ 21 ท่าที่ไม่ซ้ำกัน และมีท่าใกล้เคียงกับท่าแม่บทอีสานของหมอลำจิวรรณ ดำเนิน ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 8 หมวด คือ

1. ทำแสดงความเคารพพระลึงถึงครูบาอาจารย์และอ้อนวอนขอฝน
2. ทำเลียนแบบสัตว์ปีก
3. ทำเลียนแบบกริยามนุษย์
4. ทำเลียนแบบสัตว์บก
5. ทำเลียนแบบสัตว์น้ำ
6. ทำเลียนแบบธรรมชาติ
7. ทำเลียนแบบตัวละครในวรรณคดี
8. ทำเบ็ดเตล็ด

เนื่องจากการฟ้อนมีลักษณะ เป็นชบวนแห่ด้วยคนหนุ่มมากที่ต้องกระทำด้วยความพร้อมเพรียงมีระยะทางยาวในเวลาแห่ แต่มีท่าฟ้อนน้อยจึงอาจเป็นเหตุให้ผู้ฟ้อนต้องทำท่าหนึ่งๆ ซ้ำหลาย ๆ ครั้ง เมื่อครบอันดับของท่าที่กำหนดไว้ก็ตั้งต้นใหม่ แต่ในบางกรณีที่มีการประกวดอย่างเข้มข้น ผู้จัดไม่มีเจตนาที่จะให้ผู้ชมทั้ง 2 ซ้างทางได้ชมการฟ้อนดังที่เกิดขึ้นในประเพณีแรก แต่กำหนดให้ผู้รวมชบวนเดินมาจนถึงหน้าคณะกรรมการแล้วจึงฟ้อน ในเวลาที่กำหนดเช่น ประมาณ 8-10 นาที ต่อชุด จึงทำให้การฟ้อนแปรสภาพเป็นประหนึ่งการฟ้อนบนเวที แต่ยังคงใช้ท่าซ้ำ ๆ เช่นเดียวกัน โดยชยับชบวนไปที่ละน้อยละน้อย จนกว่าเวลาจะหมดเวลาตามที่กำหนด

จากการศึกษาท่าฟ้อนในการแสดงหมอลำประยุกต์ของลูกทุ่งหมอลำสมัครใจ บ่อทอง พบว่า

1. มีท่าฟ้อนที่ปรากฏในการแสดงประมาณ 11 ท่า
2. ในจำนวน 11 ท่า นั้น สามารถจัดแบ่งกลุ่มท่าได้ดังนี้
  - 2.1 ทำเลียนแบบละครรำและชื่อตัวละครในวรรณคดี
  - 2.2 ทำเลียนแบบท่าทางสัตว์ปีก
  - 2.3 ทำเลียนแบบการประกอบอาชีพ
  - 2.4 ทำเลียนแบบมวยไทย
3. ในการฟ้อนเปลี่ยนท่าแต่ละท่าจะคำนึงถึงจังหวะของดนตรีที่บรรเลงในการลำเต้ยหรือลำเพลิน ที่มีจังหวะนับ 1-2-3-4 ในแต่ละเที่ยว ดังนั้นในแต่ละท่านั้นอาจจะมีจำนวนจังหวะที่ห้องก็ได้ แต่เมื่อต้องการเปลี่ยนท่าจะเปลี่ยนในช่วงจังหวะที่ 4 ทุกครั้งไป
4. ลักษณะเด่นท่าฟ้อน คือ
  - 4.1 การใช้มือ มีการกระดิกนิ้วไปมาตลอดและมีการจับนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดกัน
  - 4.2 การใช้เท้า มีการยกขาข้างใดข้างหนึ่งเป็นเวลานานๆ และมีการใช้เท้าก้าวไขว้พร้อมกับหมุนตัวไปด้านหลัง และชยับเท้าซอยถี่ๆ
  - 4.3 การใช้ลำตัว มีการเอนตัวไปด้านหลัง และมีการย่นในลักษณะขย่มลำตัวและเข้า
  - 4.4 การเคลื่อนไหว มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลาในการฟ้อน และมีการย่นตัวในลักษณะขย่มลำตัวและเข้า เป็นการกระทบจังหวะ

จากการศึกษาท่าพ็อนของหมอลำซึ่งราตรี ศรีวิไล พบว่า

1. มีท่าพ็อนจำนวน 5 ท่าในการแสดงหมอลำซึ่ง โดยใช้ท่าพ็อนของหมอลำกลอนสามารถแบ่งได้เป็น
  - 1.1 ท่าพ็อนเกี่ยว มีจำนวน 3 ท่า
  - 1.2 ท่าพ็อนอิสระ มีจำนวน 2 ท่า
2. ลักษณะเด่นของท่าพ็อน คือ
  - 2.1 ลักษณะมือ
    - 2.1.1 มีการตั้งวงแต่ไม่จำกัดว่าเป็นวงบน วงกลาง วงล่าง ตามแบบนาฏยศิลป์
    - 2.1.2 มีการกระดิกนิ้วไปมาตลอดเช่นเดียวกับหมอลำอื่น ๆ
    - 2.1.3 มีการม้วนมือในลักษณะม้วนมือพันกัน เช่น ม้วนมือพันกันเพื่อทำท่าพ็อนจก
  - 2.2 ลักษณะเท้า
    - 2.2.1 มีการวางเท้าในลักษณะเต็มเท้าทั้ง 2 ข้าง ในลักษณะยืน และวางเต็มเท้าข้างหนึ่งอีกข้างหนึ่งเขย่งเท้าเล็กน้อย
  - 2.3 ลักษณะลำตัว
    - 2.3.1 มีทั้งลำตัวตั้งตรงในลักษณะยืน และก้มตัวลงนั่ง เช่นท่าพ็อนจก และมีการเอี้ยวตัวเล็กน้อย
    - 2.3.2 มีการย້อนตัวในลักษณะขย่มลำตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะในขณะที่พ็อน
  - 2.4 การเคลื่อนไหว
    - 2.4.1 นิยมเคลื่อนไหวท่าพ็อนตลอดเวลา
    - 2.4.2 มีการย້อนตัวในลักษณะขย่มลำตัวและเข้าเป็นการกระทบจังหวะอย่างสม่ำเสมอ

การพ็อนในหมอลำประยุกต์ทั้งชนิดลูกทุ่งหมอลำซึ่ง มีความคล้ายคลึงกัน เป็นท่าที่สืบทอดจากท่าพ็อนในหมอลำแบบต่าง ๆ ของยุคก่อน อาทิ ท่าพ็อนในหมอลำกลอนและหมอลำหมู่ ลักษณะการใช้มือ เท้า ลำตัวและการเคลื่อนไหว ยังคงลักษณะของการพ็อนอีสาน แต่เนื่องจากผู้พ็อนอาจต้องการให้แปลกและแสดงความสามารถเฉพาะตัว จึงประดิษฐ์ท่าต่าง ๆ ให้พิศดารตามที่ตนสามารถจะทำได้ เพื่อให้เกิดความประทับใจแก่คนดู จึงทำให้มีท่าพ็อนต่าง ๆ เกิดขึ้นอยู่เสมอ

ในการศึกษาท่าพ็อนหมากก๊ับแก๊บและลำเพลินที่แสดง โดยวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดพบว่า

1. มีท่าพ็อน 13 ท่า โดยมีท่าพ็อนหมากก๊ับแก๊บ 7 ท่า และท่าพ็อนลำเพลิน 6 ท่า
2. ท่าพ็อนหมากก๊ับแก๊บ เป็นท่าพ็อนที่ใช้ความสามารถเฉพาะตัวของผู้แสดง
3. ลักษณะท่าพ็อนหมากก๊ับแก๊บ มีท่าที่แสดงออกถึงการร่วมเพศของฝ่ายชาย

4. ทำพ็อนลำเพลินมีทั้งชาย-หญิง พ็อนพร้อมกันโดยฝ่ายชายยังคงถือกับแก่นชั๊บไปมาพร้อมกับทำท่าพ็อนไปด้วย

5. ทำพ็อนลำเพลินโดยเฉพาะผู้หญิงมีลักษณะเด่นของท่าพ็อนในการใช้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายดังนี้

5.1 ลักษณะมือ

- 5.1.1 การจับนิ้ว นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดกัน
- 5.1.2 การพรมนิ้ว หรือการกระดิกนิ้ว ส่วนใหญ่มีการกระดิกทั้ง 2 มือสลับไปมา
- 5.1.3 การม้วนมือ มีการม้วนมือในลักษณะคล้ายจับคล้ำและแบงายทั้ง 2 มือสลับไปมา

5.2 ลักษณะเท้า

- 5.2.1 การวางเท้า มีทั้งการวางเต็มเท้า 2 ข้างและเข่งเส้นเท้าข้างใดข้างหนึ่ง
- 5.2.2 การก้าวเท้า มีการย่อเท้าเดินขึ้นลงไปด้านหน้า ด้านข้างและด้านหลังในลักษณะเต็มเท้า
- 5.2.3 การเตะเท้า ก้าวเท้าเตะไปข้างหน้าแล้ววางเท้าไขว้เข่งเส้นเท้าหน้า เช่น ท่าก้าวเท้าเตะก่อนท่าทำเนิ่ง

5.3 ลักษณะลำตัว

- 5.3.1 การเอนตัว มีการเอนตัวไปด้านหลัง ทั้งในลักษณะยืนและนั่ง คือ ท่าเนิ่งและท่าเตยเนิ่ง
- 5.3.2 การตีไหล่ มีการตีไหล่ไปมาชัดเจนในท่าเนิ่ง
- 5.3.3 การย่อตัว มีการย่อตัวในลักษณะขยับลำตัวและเข้าตามจังหวะ

5.4 การเคลื่อนไหว

- 5.4.1 มีการเคลื่อนไหวตลอดเวลาในขณะที่พ็อน
- 5.4.2 มีการย่อตัวในลักษณะขยับลำตัวและเข้ากระทบจังหวะอย่างสม่ำเสมอ

จากการศึกษาท่าพ็อนตั้งหวายเป็นของสถาบันราชภัฏอุบลราชธานีพบว่า

1. เป็นการแสดงที่ภาควิชาดนตรีนาฏศิลป์วิทยาลัยอุบลราชธานี (ในตอนนั้นยังไม่มี การเปลี่ยนชื่อเป็นราชภัฏ) ได้แนวคิดในการออกท่าพ็อน โดยได้รับการถ่ายทอดจากนายประดิษฐ์ แก้วซิด อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านเจียด อ.เขมราฐ จ.อุบลราชธานี พ.ศ. 2522 แล้วนำมาปรับปรุงดัดแปลงลักษณะท่าพ็อนให้มีการจับนิ้วจรดติดกัน และมีการตั้งวงเป็นมาตรฐานตามแบบแผนอย่างนาฏยศิลป์ภาคกลาง ทั้งนี้เพื่อให้มีความเป็นระเบียบและสวยงามยิ่งขึ้นในการนำไปใช้ประกอบการเรียนการสอนและการแสดง

2. จำนวนท่าฟ้อนทั้งหมดมี 18 ท่า

3. ลักษณะเด่นของท่าฟ้อน ได้แก่

3.1 ลักษณะมือ

3.1.1 การจับนิ้ว - มีการจับนิ้วจรตชิดติดกันตามแบบนาฏยศิลป์ไทย

3.1.2 การตั้งวง - มีการตั้งวงระดับสูงกว่า ตามแบบนาฏยศิลป์ไทย

3.1.3 การกระตักนิ้ว - มีการกระตักนิ้วไปมา

3.1.4 การกระตักมือ - มีการกระตักข้อมือสับตปลายนิ้วตามจังหวะ

3.2 ลักษณะเท้า

3.2.1 การย่ำเดิน - มีการย่ำเท้าสลับทั้ง 2 ข้าง โดยการย่ำเท้าข้างใดข้างหนึ่งลงบนพื้นพร้อมกับกระตักเท้าหลังขึ้นแล้ววางย่ำสลับไป

3.2.2 การตบเท้า - มีการตบเท้าข้างใดข้างหนึ่งตามจังหวะ โดยการยื่นเท้าข้างหนึ่งเป็นลักษณะนำหน้ากอยู่เท่านั้น ส่วนเท้าอีกข้างหนึ่งจะวางยื่นออกมาเล็กน้อย แล้วใช้ปลายเท้าตบพื้นตามจังหวะ

3.2.3 การขยับเท้า - มีการเดินขยับขาแกว่งหันไปด้านข้าง โดยการก้าวเท้าข้างใดข้างหนึ่งวางเต็มเท้า ส่วนอีกข้างหนึ่งยกเส้นเท้าให้จุมกเท้าแตะพื้นพร้อมกับแกว่งขาขยับเข้าออกไปมาข้างลำตัว

3.2.4 การไขว้เท้า - มีการไขว้เท้าในลักษณะวางไขว้และยกไขว้เป็นส่วนใหญ่

3.3 ลักษณะลำตัว

3.3.1 การเอียงตัว - มีการเอียงลำตัวและศีรษะซ้าย-ขวา

3.3.2 การยกสะโพก - มีการยกสะโพกขึ้นลง

3.4 การเคลื่อนไหวท่าทาง - มีการเคลื่อนไหวท่าทางโดยไม่หยุดนิ่ง หรือท่าท่าค้าง ส่วนฟ้อนลีลาขั้นตอนมีจำนวน 5 ท่า มีลักษณะท่าคล้ายคลึงกับตั้งทวยทั้งลักษณะมือ เท้า

ลำตัว และการเคลื่อนไหว

ฉะนั้นท่าฟ้อนของอีสานที่ปรากฏส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกันและมีลักษณะเด่นคือ การจับนิ้วหัวแม่มือ และนิ้วชี้ไม่จรตกัน การพรมนิ้ว การม้วนมือ การรูกไล่ของฝ่ายชาย การฟ้อนปิดป้องของฝ่ายหญิง การก้าวเท้า และย่ำเท้าสม่ำเสมอ การขย่มลำตัวและเข้าสม่ำเสมอ ฝ่ายหญิงมีการก้าวไขว้ ลำตัวแข็งและเอนไปทั้งตัว ผู้ฟ้อนจะวาดลวดลายพิเศษเฉพาะตัวเมื่อมีโอกาส โดยเฉพาะเวลาไม่วาดลำตัว คือไม่ซับซ้อน ท่าฟ้อนส่วนใหญ่เป็นท่าเลียนแบบกิริยาคน สัตว์ ธรรมชาติ และมีท่าที่อ้างอิงตัวละครในวรรณคดีบ้าง

การพ้อนอีสานเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอีสานที่เป็นส่วนสำคัญของพิธีกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตของชาวอีสานมาแต่โบราณกาลตราบเท่าปัจจุบัน การพ้อนอีสานเมื่อดูผิวเผินอาจเห็นเอกลักษณ์ได้ไม่ชัดเจนนัก แต่เมื่อได้ศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้ง จะพบว่ามามีรูปแบบเฉพาะตัวอย่างชัดเจน รูปแบบนี้เป็นลักษณะกลางๆ ที่ผู้พ้อนสืบทอดกันมาและเพิ่มเติมตามความคิดสร้างสรรค์ของตนเอง เมื่อโอกาสอำนวยโดยอาศัยแรงบันดาลใจจากสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ

จนถึงบัดนี้ การประดิษฐ์ทำพ้อนของอีสานก็ยังดำเนินการต่อไป แม้จะมีกระแสความคิดในการกำหนดแม่ท่าของการพ้อนอีสานให้เป็นแบบแผนตายตัว ตามอย่างวัฒนธรรมของนาฏศิลป์ภาคกลางแต่ก็ไม่อาจต้านกระแสสร้างสรรค์อันเป็นวัฒนธรรมพื้นเมืองของอีสานได้ จึงคาดการณ์ได้ว่าการพ้อนอีสานยังคงพัฒนาต่อไป ภายในกรอบหรือพื้นฐานของความเป็นเอกลักษณ์แห่งอีสานตลอดไป

ข้อเสนอแนะ

ในการประดิษฐ์ชุดการแสดงของอีสานในโอกาสต่อไปนั้น ผู้ประดิษฐ์ควรจะได้ศึกษาลักษณะท่าพ้อนของอีสานให้ลึกซึ้ง และนำท่าพ้อนที่เป็นลักษณะเด่นมาเป็นพื้นฐานในการประดิษฐ์ตลอดจนควรได้มีการกำหนดชื่อชุด และชื่อท่าเฉพาะของอีสานให้ชัดเจน ทั้งนี้เพื่อความเป็นเอกลักษณ์ของอีสาน

นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่า เรื่องราวของการพ้อนอีสานยังมีประเด็นที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาค้นคว้านอกเหนือจากงานวิจัยฉบับนี้ ซึ่งคาดว่าจะมีคุณค่าและเป็นแนวทางต่อผู้สนใจศึกษาการค้นคว้าการพ้อนอีสานสืบต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย